

УДК 316.42

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ І ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ

Юрій Савко

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел. (0322)96-41-08
polityka@franko.lviv.ua

У статті розглянуто проблему соціального капіталу як основи становлення та функціонування громадянського суспільства, досліджено виникнення теорії соціального капіталу, основні концептуальні підходи до його природи, форми виявлення та значення для функціонування і розвитку політичної сфери суспільства. Наведено авторську характеристику проблеми соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, громадянське суспільство, політична участь, добровільні асоціації, демократія, третій сектор.

У літературі зустрічаються найрізноманітніші трактування та підходи до розуміння категорії “соціальний капітал”. Назвемо основні:

- 1) визначення соціального капіталу як умови формування та функціонування громадянського суспільства;
- 2) ототожнення громадянського суспільства та соціального капіталу;
- 3) розуміння соціального капіталу як однієї зі складових громадянського суспільства.

Аргументами щодо “політичності” цієї категорії можуть бути назви декількох праць: “Соціальний капітал і політика” Джекмена та Міллера, “Соціальний капітал і політична участь” Мілнера, “Політичні цінності, соціальний капітал і політична участь” Келнера, “Соціальний капітал в регіонах і залучення до політики на локальному рівні” Деккера та інші [1].

Шведський дослідник Ян Торелом [2] запропонував структурну модель соціального капіталу та політичної участі (див. рис. 1)

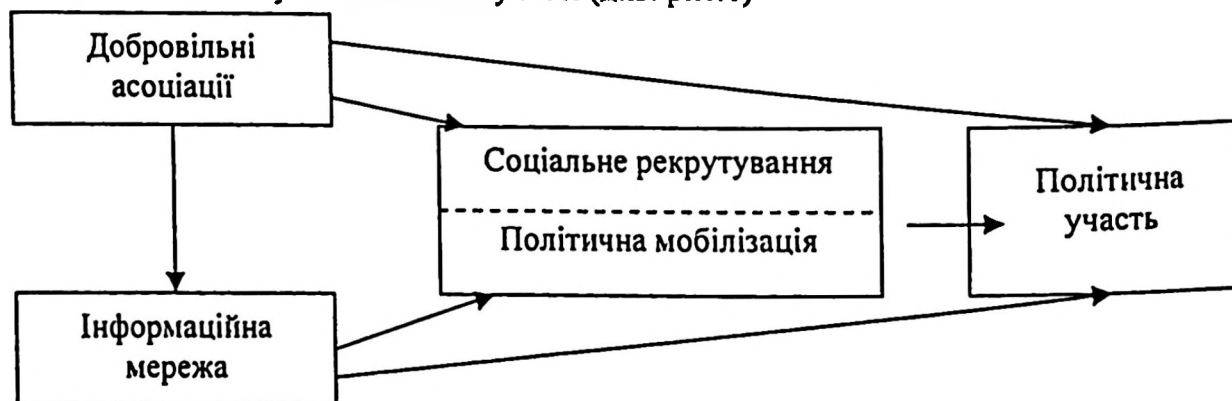

Рис. 1. Структурна модель соціального капіталу та політичної участі

Термін "соціальний капітал" тільки недавно увійшов у науковий обіг. Як зазначив британський дослідник Едрю Пассі, час його виникнення – 10-12 років тому [3; 12]. Сьогодні його активно використовують у різних наукових соціальних дисциплінах і в громадській політиці. Є певні розроблення систематизації основних методологічних підходів до вивчення соціального капіталу як наукової категорії [4].

Ідею соціального капіталу започаткували та розвинули такі дослідники: П'єр Бурдьє, Джеймс Колман, Роберт Патнам, Френсіс Фукуяма. Вони пов'язували її з підвищенням ефективності урядів, економічного розвитку й економічної діяльності.

В Україні впровадження категорії "соціальний капітал" у науковий обіг тільки започатковується. Вперше питання про евристичну цінність цієї категорії розглянула професор Антоніна Колодій, яка на науковій конференції "Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні" виступила з доповіддю "Соціальний капітал: зміст та евристична цінність концепції" [5].

Термін "соціальний капітал" набув міжнародного та мультидисциплінарного вжитку. По-різному трактують його суть. Найпоширенішим є трактування поняття "соціальний капітал" як інфраструктури і змісту автономних соціальних відносин.

Інколи ставлять знак тотожності між соціальним капіталом та третім сектором. Так вважав англійський дослідник Майкл Лок у своїй доповіді "Добровільна діяльність як соціальний капітал" [6; 8].

Системний аналіз феномена "соціального капіталу" запропонував П.Бурдьє. Специфіка соціального капіталу у нього визначається відносинами "реципроциті" ("reciprocity") - очікуванням взаємного обміну, які підтримують існуючі в конкретному суспільстві ринки та культури. П.Бурдьє визначив соціальний капітал як "сукупність актуальних чи потенційних ресурсів, що пов'язані з наявністю міцних мереж зв'язків, більш-менш інституалізованими відносинами взаємного знайомства і визнання" [7; 48]. Таке визначення стверджує, що соціальні мережі не виникають самі собою, а конструюються через залучення спеціальних стратегій, зорієнтованих на інституалізацію групових відносин. Інституалізація соціальних зв'язків допомагає використовувати як надійне джерело одержання інших соціальних вигод.

Аналіз явища соціального капіталу дає змогу виділити три найважливіші структурні компоненти:

- 1) соціальні відносини, завдяки яким індивіди можуть мати доступ до ресурсів їхніх партнерів у спілкуванні;
- 2) обсяг і якість доступних ресурсів партнера спілкування;
- 3) відносини "реципроциті", чи взаємності обміну.

Соціальний капітал, на відміну від інших вимірів громадянського суспільства, найтісніше пов'язаний з іншими формами капіталу, тому що його існування передбачає обов'язкову наявність інших значимих капіталів.

Економічну сутність соціального капіталу проаналізував український професор Веніамін Сікора: "Соціальний капітал стає головним напрямом економічного мислення в сфері економічного розвитку і фактично утверджується як нова парадигма. Соціальний капітал фактично складає 78 % у сукупному багатстві розвинених ринкових економік. Соціальний капітал виробляє те, без чого не може існувати ринкова економіка - довіру між людьми. Зараз на Заході - фактичний бум літератури, видаються сотні праць, статей, де обґрунтовується, що в разі відсутності певного рівня довіри між людьми в країні вся влада, все господарювання, вся лібералізація - це лише втрата часу" [8].

Реалізувати соціальний капітал можна, конвертуючи його в інші значимі форми капіталу. Використовуючи соціальні капітали, актори можуть отримувати прямий доступ до економічних ресурсів; можуть збільшувати свій культурний капітал через контакти з експертами, компетентними людьми, які втілюють культурний капітал; можуть приєднуватися до інститутів, що пов'язані з присудженням, розподілом привілеїв. З іншого боку, набуття соціального капіталу вимагає вкладення економічних, культурних, символічних ресурсів. Хоча П.Бурдьє стверджував, що результати володіння соціальним капіталом зводяться до економічного капіталу, проте їх не можна розглядати як альтернативні форми. Соціальний капітал має власну динаміку і характеризується порівняно з економічним капіталом, більшою невизначеністю і меншою прозорістю.

Саме завдяки П. Бурдьє з 80-х років виникло активне дослідницьке зацікавлення до вивчення різних форм капіталу і зумовлених ними соціальних практик. Дослідники реалізували методологічну установку П.Бурдьє на важливість різних форм капіталу в конструюванні соціальних нерівностей і на зниження значення економічного капіталу у формі акумульованої людської праці.

Дискусії з приводу соціального капіталу, його сутності і ролі у визначенні соціальних можливостей свідчать про потрібність цієї категорії, принаймні тому, що вона:

- 1) фокусує увагу на позитивних наслідках соціальних комунікацій;
- 2) показує як можуть неекономічні ресурси бути важливим джерелом соціального впливу.

Вагомий внесок у дослідження категорії "соціальний капітал" зробив Роберт Д. Патнам. Він стверджував, що "громадянське суспільство характеризується активною й орієнтованою на суспільні цілі позицією громадян, егалітарними політичними відносинами і заснованими на довірі і співпраці суспільними відносинами". Усе це в сукупності Патнам називає "соціальним капіталом". Громадяни, здобуваючи соціальний капітал завдяки участі в організаціях громадянського суспільства, надалі можуть використовувати його для зміцнення демократичних принципів в управлінні державою. Довготривалі дослідження, проведені Патнамом в Італії, підтвердили, що мережа місцевих добровільних організацій створює соціальний капітал - громадянські цінності, навички та знання, - потрібні для консолідації демократії. "Люди, зацікавлені в демократії, її консолідації й ефективності, повинні передусім сприяти формуванню громадянського суспільства. Ми підтримуємо тих, хто виступає за трансформацію місцевих структур і реформи на місцевому рівні з метою створення соціального капіталу, а не лише за загальнодержавні ініціативи, оскільки саме так можна домогтися ефективного функціонування демократії", - писав він [9; 24].

Найважливішим досягненням формування соціального капіталу в Італії (як і будь-якій іншій країні) - є висока довіра громадян одне до одного. Люди можуть співпрацювати ефективніше задля досягнення спільних цілей і реалізації спільних інтересів, якщо вони довіряють одне одному. Навпаки, відчужені, розрізнені і цинічно налаштовані люди мають більше шансів виявитися за межами громадянського суспільства у когорті невдах.

Концепція соціального капіталу Роберта Д. Патнама складається з трьох компонентів: моральних принципів і норм, соціальних цінностей (особливо, довіри) і соціальної інфраструктури (насамперед добровільних асоціацій). Центральна теза Патнама - якщо регіон має добре функціонуючу економічну систему і високий рівень політичної інтеграції, то це є результатом успішного акумулювання цим регіоном

соціального капіталу. У Сполучених Штатах багато соціальних проблем вирішують завдяки наявності та використанню соціального капіталу [10; 2].

Адам Селігман також зазначив, що консенсусний стан сучасного суспільства ґрунтується на взаємопов'язаній мережі довіри – серед громадян, сімей, добровільних організацій, релігійних конфесій (деномінацій), громадських асоціацій. Відтак легітимізм сучасного суспільства опирається на довіру влади та уряду як генеруючих чинників [11; 123].

Кожне з цих джерел визначає можливість отримання соціальних вигод через введення у соціальні структури та соціальні мережі.

Соціальний капітал необхідний для успіху кожної країни в сфері нового глобального економічного і політичного устрою. У праці "Соціальний капітал і світова економіка" Френсіс Фукуяма зазначає, що "здорова капіталістична економіка опирається передусім на досить високий рівень соціального капіталу громадянського суспільства, що сприяє підвищенню самоорганізації в бізнесі, корпораціях і подібних структурах... Саме тенденція до самоорганізації життєво необхідна для ефективної діяльності демократичних політичних інститутів" [12; 92].

Проведені у 90-ті роки емпіричні дослідження ефектів соціального капіталу засвідчили, що соціальний капітал має множинні джерела свого формування, найважливіші з яких можуть бути об'єднані у дві групи:

- 1) "досконалі джерела" - ціннісні солідарності, обмежені солідарності;
- 2) "інструментальні джерела" - взаємний обмін, примусова довіра. [13; 8-9]

Кожне з цих джерел дає змогу отримати соціальні вигоди через введення у соціальні структури та соціальні мережі.

Лариса Климанська та Олександр Софій говорять про соціальний капітал у контексті діяльності громади: "Громада створює і підтримує механізм соціальної солідарності, створює і примножує соціальний капітал – простір, де цінуються довіра, взаємодопомога" [14].

Спробуємо конкретизувати згадуваний нами взаємозв'язок категорії "соціальний капітал" із іншим ключовим елементом демократії та громадянського суспільства - третім сектором. Більшість дослідників і практиків громадської сфери підтримують визначення, що третій сектор виступає головним елементом "соціального капіталу", а відтак у такому дискурсі стає ключовою ланкою громадянського суспільства.

Ці два феномени безпосередньо пов'язує Роберт Патнам. Він запропонував таку парадигму цього зв'язку:

- 1) довіра – основа соціального капіталу;
- 2) добровільні асоціації – джерело довіри.

Дослідниця Марті Сісайнен, вважає, що ідеї Патнама про взаємовідносини між добровільними асоціаціями продовжують студії від де Токвіля ("Демократія в Америці") до Бентлі та Трумена [10; 6]. У цій традиції соціальні інтереси ідентифікують з інтересами, організованими у формі добровільних асоціацій.

Близький до Патнама підхід продемонстрував Ерхард Пріллер: ще у XIX ст. Алексіс де Токвіль підкреслив вирішальне значення асоціацій вільних об'єднань в Америці для розвитку демократії. Традиції цих об'єднань є дуже тривалі. Часто ці організації розглядають як школи демократії. Крім членства, роботи на громадських засадах і інших добровільних видів діяльності, ці організації забезпечують об'єднання громадян у суспільстві (інтеграцію), вони сприяють виникненню почуття

співучасті, створюють соціальний капітал і є соціальною цементуючою основою для всього суспільства [15].

На безпосередній зв'язок громадських організацій і соціального капіталу вказує аналітична записка "Третій сектор у них і у нас": "Громадські організації у демократичних суспільствах вважаються осередками акумуляції і середовищами реалізації соціального капіталу. Соціальний капітал – це люди, їхні ідеї, їхнє бажання і вміння вирішувати існуючі проблеми, діяти у напрямі розвитку різних сфер суспільства. Як свідчать дослідження, громадські ініціативи через соціальний капітал тісно пов'язані економічним розвитком суспільства: активний економічний ріст відбувається саме у тих країнах, де є традиції громадських об'єднань, їхньої участі у прийнятті рішень і вирішенні суспільних проблем" [16].

Підсумовуючи загальнотеоретичний огляд концепції соціального капіталу, вважаємо, що, незважаючи на активні наукові та аналітичні розвідки з проблеми соціального капіталу в останнє десятиріччя, досі немає однозначних і узгоджених відповідей на принципові запитання щодо суті цієї категорії.

По-перше, є розбіжності у питанні нагромадження "соціального капіталу". Чи це процес "природний" і багатовіковий (пов'язаний із традиціями, ментальністю)? Чи може достатньо "імплантувати" цей феномен через свідомі впливи, спрямовані на його прискорене створення? Прихильники позитивної відповіді на друге запитання посилаються на досвід післявоєнної Німеччини, яка за кілька років змогла перетворитися у промислово розвинуту державу з інтегрованим населенням.

По-друге, чи соціальний капітал є однозначно позитивним явищем? Чи він ґрунтується лише на високій довірі у суспільстві? Чи можлива ситуація, коли наявність соціального капіталу немає нічого спільного з довірою та демократичними цінностями? Прихильники другого трактування наводять як аргумент існування соціального капіталу у формі "блату" у колишньому Радянському Союзі, та клієнтелі у пострадянських та посткомуністичних суспільствах.

Незважаючи на розбіжності у наукових підходах стосовно цього явища, можна виділити основні характеристики категорії "соціальний капітал" як наукової проблеми і практичного явища суспільного життя.

По-перше, незаперечним є існування феномена "соціального капіталу". Сьогодні налічується багато фундаментальних праць із цієї проблематики.

По-друге, недвозначною є також теза про вирішальне значення соціального капіталу у становленні громадянського суспільства, зміцнення демократичних принципів, успішного економічного розвитку (Р.Патнам, Ф.Фукуяма та ін.).

По-третє, абсолютна більшість дослідників вважає, що саме громадські організації, дооровільні асоціації (третій сектор) становлять основу соціального капіталу. Тому розглядати вплив і роль громадських організацій у демократичних суспільствах необхідно, враховуючи їхнє розуміння як ключового елемента соціального капіталу.

Соціальний капітал в узагальненій формі можна визначити як такий, що за своєю суттю охоплює сукупність недержавних і некомерційних суб'єктів соціального життя, мережу їхніх взаємозв'язків, цінності та норм, які вони використовують, а також різні види діяльності, які виконують з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків з дотриманням усталеної системи цінностей і норм.

Екстраполяцію соціального капіталу на політичну сферу можна проілюструвати схемою Ганса Блумквіста [17] (див. рис. 2):

Незалежні чинники

Посередницькі чинники

Залежні чинники

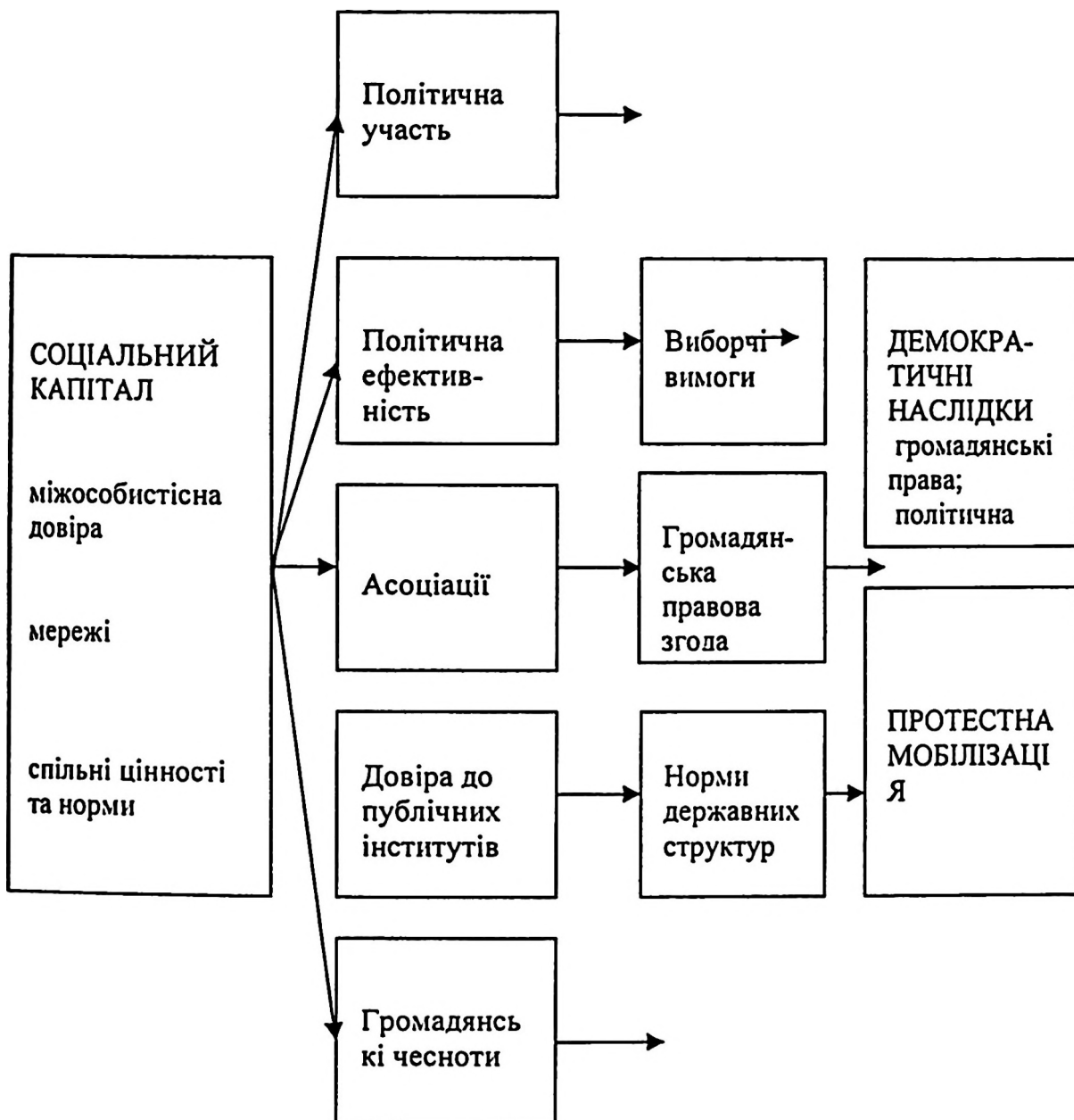

Рис. 2. Соціальний капітал і його виявлення у політичній сфері

Враховуючи аспект політичного виміру соціального капіталу, дослідники (Алмонд, Верба, Інглехарт, Патнам та ін.) вказують на взаємозв'язок цієї категорії з політичною культурою, тобто основним фактором пояснення демократії [18]. Йдеться про те, що соціальний капітал є запорукою формування демократичної політичної культури, а відтак і демократичної політичної практики. Дітлінд Стол трактує категорію “соціальний капітал” як таку, що може бути використана у вивченні політичної культури: “В соціальних науках концепція соціального капіталу привертає увагу академічних дослідників (і справедливо), оскільки ця концепція дасть змогу використовувати певні аспекти політичної культури як пояснювальні характеристики у крос-національному вимірі” [19; 12].

Соціальний капітал є передумовою протестної політики у разі незадоволення діями політиків і функціонування політичних інститутів.

1. Jackman R. , Miller R. Social Capital and Politics / Annual Review of Political Science, №1. – 1996. – P. 47-73; Milner H. Social Capital and Political Participation: What can we Learn from Comparative Data on Local Elections? - London, 2000. - <http://www.psa.ac.uk/cps/2000/Milner%20Henry.pdf>; Kelner J. Political Attitudes, Social Capital and Political Participation. - Kenyon College: Ohio. - 2001. - http://www2.kenyon.edu/depts/psci/fac/klesner/social_capital.pdf; Dekker P. Social Capital in Neighbourhoods and Local Political Involvement / Paper for the Euresco Conference "Social Capital: Interdisciplinary Perspectives. - 2001. – <http://www.ex.ac.uk/shipss/politics/research/socialcapital/papers/dekker2.pdf>
2. Teorell J. A Resource Model of Social Capital: Networks, Recruitment and Political Participation in Sweden. - Uppsala Universitet, 2000. – http://www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Copenhagen/papers/ws13/teorell_figure.pdf
3. Passey Andrew. Social Capital: Autonomy and Embeddedness // The Third Sector: For What and For Whom? - Dublin, Ireland. – 2000. – 34 p.
4. Brown T.F. Theoretical Perspectives on Social Capital. - Johns Hopkins University. <http://jhunix.hcf.jhu.edu/~tombrown/Econsoc/soccap.html>
5. Громадянське суспільство та соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції ЛНУ ім. І.Франка. 13-15 грудня 2001 р. – Львів, 2001. – С.54-55. - <http://www.politics.lviv.ua/society/capital.html>
6. Locke M. Does it Add up? Voluntary Activity as Social Capital / ISTR Fourth International Conference "The Third Sector: For What and For Whom?". - Dublin, Ireland, July 5-8, 2000. –23 p.
7. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Ed. by J.G.Richardson. - N.Y.: Greenwood, 1985. - P. 248.
8. Сікора В. Виступ на круглому столі „Безпека економічних трансформацій” / У кн.: Від соціального забезпечення до соціальної політики: Зб. ст. за ред. Я. А. Жаліла. – К.: Сатсанга, 2001. - 100 с. (Сер. "Безпека економічних трансформацій"; Вип. 16).. - <http://www.niss.gov.ua/koi/Table/Jalilo16/022.htm>
9. Putnam R. Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy. - Princeton: Princeton University Press, 1993. – 45 p.
10. Siisiäinen M. Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam // ISTR Fourth International Conference "The Third Sector: For What and for Whom?". - Trinity College, Dublin, Ireland. - July 5-8, 2000. – 26 p.
11. Seligman A. The Problem of Trust. - Princeton: Princeton University Press, 1997. – 240 p.
12. Fukuyama F. Social Capital and Global Economy // Foreign Affairs. - Volume 75, September-October, 1995. – P.89-103.
13. Portes A. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. 1998, № 24. – P.1-24.
14. Климанська Л., Софій О. Громада – це... // Громадські ініціативи – №3. – 2001. <http://www.civic-initiatives.org.ua/9/7.htm>
15. Виступ на семінарі "Финансовая и законодательная основа деятельности негосударственных, некоммерческих организаций". – 2000. <http://www.ecoart.net.ru/ndc/work105.htm>.
16. Третій сектор у них и у нас: Аналітична записка. – http://mayor.udm.ru/gorod/sektor_3/d-2.htm

17. Blomkvist H. Social Capital, Associations, and Political Competition / Paper for ECPR Joint Workshops: Copenhagen, 2000.

http://www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Copenhagen/papers/ws13/teorell_figure.pdf

18. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture. Princeton: Princeton University Press, 1963; The Decline of Social Capital? Political Culture as a Condition for Democracy / Edited by R. D. Putnam; Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 societies. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997; Wood R. Social Capital and Political Culture: God Meets Politics in the Inner City / American Behavioral Scientist, №40, March/April 1997. - P.595-605;

19. Stolle D. Social Capital – A New Research Agenda? Toward an Attitudinal Approach. - Princeton University, 2000. – 31 p.

http://www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Copenhagen/papers/ws13/stolle_social.pdf

CIVIL SOCIETY, SOCIAL CAPITAL AND POLITICAL PARTICIPATION

Jurij Savko

Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 96-41-08
polityka@franko.lviv.ua

The problem of the social capital as bases of becoming and functioning of a civil society is considered in this article, the occurrence of the theory of social capital, the basic conceptual approaches to an explanation of its nature, the form of display and value for functioning and development of political sphere of a society is investigated. The author's characteristic of the problem of the social capital is offered.

Key words: social capital, civil society, political participation, voluntary associations, democracy, third sector.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002*